

Кілька слів про ізраїльську етнологію

Лариса ФІАЛКОВА

Ізраїльська фольклористика та етнологія були започатковані ще до проголошення Держави Ізраїль у 1948 р. У журналі "Решімот" з'явилися перші публікації, що стосувалися місцевого фольклору, наприклад, про пісні шляховиків, про нові ізраїльські народні танці, сатиричні куплети про Гітлера та Муссоліні тощо. Серед перших фахівців, які прийшли в науку в середині сорокових років, слід згадати Йом-Това Левінського, Дова Садана (Штока) та Хайма Шварцбаума. Так, Й. -Т. Левінський вивчав не лише східноєвропейський єврейський фольклор, а й становлення в Ізраїлі традицій нових свят і жалобних дат, наприклад, Дня Незалежності, Дня пам'яті жертв Голокосту тощо, яким присвятив багато статей у журналах "Йеда-ам" та "Маханаїм". Як і Й. -Т. Левінський, Д. Садан (народився в Коломиї) присвятив тисячі публікацій фольклору східноєвропейського єврейства з метою зберегти все, що залишилося від знищеної під час Другої світової війни культури. Йому належить і найкраща добірка гумору, зібрана в Палестині до проголошення Держави Ізраїль. Важливим доробком Д. Садана стало теоретичне усвідомлення єдиного механізму існування всіх галузей культури та штучності кордонів між "високою" і "низькою" культурою, у тому числі між письмовою та усною літературою. Х. Шварцбаум розпочав порівняльне вивчення єврейського та арабського фольклору, показавши їхню спорідненість [докладніше див.: Hasan-Rokem, Yassif, 1989].

Особливе місце в розвитку ізраїльської фольклористики належить Дову Ною (Нойману), який прибув до Ізраїлю, як і Д. Садан, з Коломиї. Він опинився в підмандатній Палестині ще перед Другою світовою війною, плануючи не стільки переїзд назавжди, скільки навчання в Єврейському університеті в Єрусалимі. Але Голокост, в якому загинули батьки, й від якого ледь утік напередодні знищення гетто його брат-підліток Меїр, майбутній етномузикознавець, остаточно зруйнував плани повернення. Спостерігаючи наприкінці 40-х – на початку 50-х років велику хвилю алії (репатріації), Д. Ной виявив турботу про багатий фольклор вихідців із різних країн, який, на його думку, міг швидко зникнути через процеси модернізації та інтеграції. Бажання Д. Ноя зберегти фольклорну спадщину мало багато опонентів. У той час в Ізраїлі панувала ідеологія "плавильного котла", в якому через поєднання всіх культур мала виникнути єдина ізраїльська культура. І для прискорення процесу "плавлення" вважалося за краще позбутися кожній із іммігрантських груп власної культурної спадщини. І все ж Д. Ною вдалося заснувати в 1955 р. Музей з етнології та фольклору при Хайфському муніципалітеті, з якого розвинувся Ізраїльський ар-

хів фольклорного оповідання (ІАФО), у 1983 р. переданий Хайфському університету. Завдяки багатьом публікаціям у газетах і журналах (у тому числі розрахованих на підліткову аудиторію), а також щотижневим "відкритим понеділком", коли до його єрусалимської квартири міг прийти кожен охочий, незалежно від етнічної та релігійної приналежності, соціального стану та рівня освіти, проф. Д. Ной залучив до збирацької роботи багатьох людей; дехто з них продовжує її й тепер. Архів містить прозовий фольклор усіх етнічних груп Ізраїлю, у тому числі фольклор арабів (християн та мусульман), друзів, черкесів та ін. Наукове керівництво архівом у 1983–1994 роках здійснювала проф. Аліза Шенгар, 1994 р. її змінила на цій посаді проф. Хая Бар-Іцхак. Безпосередню архівну роботу майже сорок років виконувала Една Гейхаль, а з її виходом на пенсію посаду архівіста отримала доктор Ідіт Пінтель-Гінсберг. На базі архіву виконуються численні наукові праці й студентські роботи, які, у свою чергу, збагачують архівні фонди. Працівники архіву охоче надають консультації й матеріали не лише ізраїльським, а й іноземним колегам [див. сайт архіву: <http://research.haifa.ac.il/~folklore/ifa.htm>]¹.

Д. Ною випала честь розпочати викладання фольклористики як окремої дисципліни спочатку в Єврейському університеті в Єрусалимі, а потім і в Хайфському університеті. Не дивно, що на щорічних конференціях з фольклору, які по черзі проводять усі ізраїльські університети, колеги охоче використовують "родинні" метафори, називаючи його "батьком ізраїльської фольклористики", а себе – його "дітьми", "онуками" й "правнуками".

Сьогодні в Єрусалимському університеті при Інституті Манделя з вивчення єврейських дисциплін діє комплексна програма викладання єврейського та порівняльного фольклору, у Хайфському є відділення фольклору при кафедрі івритської літератури та порівняльного літературознавства, а в Тель-Авівському та Беер-Шевському університетах різні курси з фольклору читають при кафедрах івритської літератури. У різному обсязі викладається фольклористика й у деяких коледжах. Серед фахових журналів слід виділити "Мехкарей ерушалаїм бафольклор гаегуд", "Йеда Ам" і "Пеамім" (журнал з фольклору східних євреїв). Інколи матеріали з фольклору друкуються також у "Хуліот" (але більшість публікацій у цьому часопису стосується літератури на ідиш), та "Садан" (у 2007 р. у цьому журналі, присвяченому вивченню івритської художньої літератури, вийшов спецвипуск із проблем сучасного ізраїльського фольклору). Журнали друкуються на івриті. Разом з тим мовою науки для ізраїльських фахівців, бажаною

вони цього чи ні, давно вже стала англійська. Без публікацій на Заході, і насамперед в Америці, "вижити" в академічному світі просто неможливо.

Крім ІАФО, існує архів з музичного фольклору при національній та університетській бібліотеці в Єрусалимі (в Гіват-Рам, керівник доктор Гіла Флам), основу якого становлять матеріали, зібрані Меїром Ноем, архів прислів'їв та приказок у Єврейському університеті, заснований проф. Галіт Хазан-Рокем.²

Отже, ізраїльська фольклористика розвивається переважно на базі університетів. Системи академічних інститутів, подібних до ІМФЕ НАН України, в Ізраїлі немає. Учені мають поєднувати наукову роботу з викладацькою, а звільненими від викладання можуть бути лише архівісти, якщо вони працюють на адміністративних засадах (як д-р Ідіт Пінтель-Гінсберг). Що ж до ширших питань етнології, то поряд з фольклористами ними займаються також фахівці з інших дисциплін, що відбилися й у складі авторів цього спецвипуску, в якому беруть участь соціолог Еліезер Бен-Рафаель, мовознавці Бернард Спольський та Марія Єленевська, історик Шарон Галеві та географ Орна Бломен. Звичайно, в ізраїльських університетах є й кафедри соціології та антропології.

Особливістю ізраїльської ситуації у фольклористиці та етнології, як і загалом в ізраїльській науці, є велика кількість серед учених іммігрантів у першому чи другому поколіннях. Деякі з них приїхали ще дітьми й отримали освіту вже на івриті, інші народилися в Ізраїлі в родині іммігрантів, треті приїхали дорослими, маючи фахову освіту. Існує певна кореляція між країною походження та науковими інтересами, проте йдеться саме про залежність, а не закономірність. Так, наприклад, Д. Ной, володіючи різною мірою їдиш, польською, російською та українською мовами, поряд з фольклором східноєвропейських євреїв займався фольклором євреїв з Марокко та Ємену. Те саме стосується професорів Ольги Гольдберг-Мулькевич та проф. Хаї Бар-Іцхак (обидві володіють польською мовою і глибоко вивчають фольклор польських євреїв, але ним не обмежуються: перша має у своєму доробку праці про матеріальну культуру еменських та іракських євреїв, а друга – про усну народну творчість євреїв з Ємена та Марокко й із сучасного ізраїльського, наприклад, кібуцного фольклору). Натомість лише зрідка звертається до фінського фольклору проф. Г. Хазан-Рокем, яка прибула з Фінляндії.

Зв'язки між українською та ізраїльською фольклористикою й етнологією мають коротку історію, що розпочалася, зокрема, доповідями засновника ізраїльської фольклористики Д. Ноя на міжнародних конференціях у Києві під егідою Київського інституту юдаїки [директор Леонід Фінберг] в середині 1990-х років та його ранніми статтями, пов'язаними з українським фольклором [Neuman, 1956; Ной, 1960].

Важливу роль у встановленні зв'язків з українськими вченими відіграв голова ізраїльських асоціацій славістів та українців мовознавець проф. Вольф Москович, який не лише виступав на конференціях Інституту юдаїки

в Києві, а й запрошував українських фахівців (істориків, філософів, літературознавців) на конференції до Єрусалима та друкував їхні праці в серійному виданні "Jews and Slavs". Саме він розпочав викладання українистики в Єврейському університеті в Єрусалимі, яке, на жаль, припинилося у зв'язку з його виходом на пенсію [Moskovich, 1996]. Деякі праці проф. В. Московича, що належать до етнологістики, мають зацікавити і фольклористів [Moskovich, 1998]. У складі делегацій, очолюваних ним, нам довелося побувати в Україні на конференції Київського інституту юдаїки, на конгресі українців (у Харкові й Одесі), а також на конгресі славістів у Польщі й Словенії. І саме на цих конгресах зав'язались і розвинулись наші професійні та особисті стосунки з працівниками Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського, відомими українськими фольклористами Ларисою Вахніною, Лесею Мушкевик, Олександрою Бріциною (з останньою, як і з к. ф. н. Інною Головахою, ми бачилися й на міжнародних конгресах ISFNR – Міжнародної асоціації вивчення фольклорної прози). У 2002 р. Л. Вахніна приїхала до Ізраїлю у складі великої делегації з України (в якій брав участь акад. Всеволод Наулко) й виступила в Хайфському університеті на конференції "Антисемітизм та філософізм у сучасній Росії та у Східній Європі".

У 1999 р. авторка цієї передмови вперше надрукувалася в журналі "Народна творчість та етнографія", а пізніше познайомилася з директором ІМФЕ акад. Ганною Скрипник, яка підтримала нашу ідею видати книгу з україно-юдаїки [Фіалкова, 2007]. Саме Ганні Скрипник належала чудова думка про видання спецвипуску журналу, присвяченого ізраїльській фольклористиці та етнології. Зазначимо, що не існує жодних письмових угод між ІМФЕ та якимось з ізраїльських університетів. Не підписували їх і з приводу цього номера. Натомість була усна пропозиція з боку ІМФЕ і наша усна згода, причому слово для обох сторін (ми – фольклористи!) мало таку саму силу, що й письмовий текст, скріплений печаткою. Додамо, що ізраїльські колеги охоче відгукнулися на цю пропозицію.

У 1896 р. Теодор Герцль надрукував свою книгу "Єврейська держава", на яку буквально через три тижні після виходу з друку прихильною рецензією відгукнувся Іван Франко. Ідеї Герцля про вирішення єврейського питання шляхом створення власної національної держави були на той час уже знайомі Франку, адже, за спогадами Василя Щурата, вони обговорювали їх під час особистої зустрічі у Відні в лютому 1893 р. Саме особистість Герцля, як відомо, надихнула Франка на створення поеми "Мойсей". Поет розумів прагнення Герцля відбудувати єврейську державність і цим захистити народ від поневер'янь, адже він сам мріяв про створення незалежної України. Разом з цим у рецензії відзначається ідилічність ідеї Герцля [Wilcher, 1982]. Пізніше Герцль надрукував також роман-утопію чи, точніше, роман-програму "Альтнойланд" (Нова-стара країна), який за стилем і за спрямованістю близький до роману Чернишевського "Що робити?" (1902). У цьому творі він описав нову єврейську державу, бага-

ту, вільну, мирну, дружню і віротерпиму, яку євреї нібито вже збудували в Палестині. В епіграфі Герцль звернувся до читачів зі словами, які стали лозунгом, що його всюди в Ізраїлі можна почути й побачити: "Якщо захочете, усе це не буде казкою". Безумовно, багатьом читачам цей епіграф нагадає знайомі слова з радянського "Авіамаршу" (слова П. Германа, музика Ю. Хайта): "Мы рождены, чтоб сказку сделать былью".

Статті, зібрані в цьому номері, написані провідними ізраїльськими фахівцями. Вони про те, як казка

стала життям і чим за це довелося заплатити. Ідеї побудови нового суспільства й "нової людини" у душі свободи, рівності, братерства дуже привабливі й романтичні, але практична реалізація цих ідей, на жаль, не завжди повністю збігається з початковим сценарієм. Цей номер виходить у 2008 р., коли Ізраїль святкує 60-річчя. Підлітковий вік давно залишився позаду. Багато вже зроблено. Тож побажаємо країні втілення мрій про мир, віротерпимість і братерство.

Примітки

¹ Усі сайти, згадані в цій статті, були перевірені нами востаннє 30 серпня 2008 р., і всі вони були діючими.

² Про наукові центри та періодичні видання з фольклору та етнографії див. також: [Jason, 1983–1983] та Інтернет-сайти ізраїль-

ських періодичних видань та наукових установ: <http://www.folklore.org.il/periodic.html>; <http://www.folklore.org.il/instit.html#eret>

Література

Ной Д. Агадот ха-Бешт ба-харим ха-карпатим // Маханаїм: Шавуот. – 1960. – С. 66–73 (на івриті).

Фіалкова Л. Коли гори сходяться: Нариси українсько-ізраїльських фольклорних взаємин. – К., 2007.

Hasan-Rokem G., Yassif E. The Study of Jewish Folklore in Israel // Jewish Folklore and Ethnology Review. – 1989. – N 11 (1–2). – P. 2–11.

Moskovich W. Українознавство в Ізраїлі // Jews and Ukrainians. Jews and Slavs / W. Moskovich et al. (eds.). – Jerusalem. – 1996. – N 5. – P. 9–12.

Moskovich W. Mr. Khauruchenka, Miss Shaihets', Mrs. Hoika and Others: The Origin of Some Unusual Family Names in East Slavic Areas // Politics of Yiddish: Studies in Language, Literature, and Society. Winter Studies in Yiddish / Dov-Ber Kerler

(ed.). – 1998. – N 4. – P. 201–213.

Neuman D. Five Hucul Healing Incantations // Indiana Slavic Studies. – 1956. – N 1. – P. 191–207.

Wilcher A. Ivan Franko and Theodor Herzl: To the Genesis of Franko's *Mojsej* // Harvard Ukrainian Studies. – 1982. – Vol. VI. – N 2. – P. 232–243.